

PAULA UNKILA

Empatian ongelmasta – Edith Stein -päivä

Syyskuussa noin 15 000 ihmistä kokoontui rasismien vastaiseen Peli poikki! -mielenilmaukseen Helsingissä. Tarkoitus oli murtaa vaikenemisen ilmapiiri, joka mahdollistaa rasismien ja äärioikeiston kasvun sekä toiminnan. Samaan aikaan toisaalla muisteltiin Auschwitz-Birkenaussa surmattua filosofi-pyhimystä, Edith Steinia (1891–1942). Steinin väitöskirja *Zum Problem der Einfühlung* valmistui sata vuotta sitten. Tämän kunniaksi karmeliittasääntökunnan maallikkojärjestö OCDS järjesti yhteistyössä dominikaanien Studium Catholicumin kanssa Edith Stein -päivän. Väitöskirja on edelleen keskeinen kuvaus fenomenologisesta intersubjektiivisuudesta ja ohittamaton analyysi empatian ilmiöstä.

Uskonnonfilosofian tohtori Beate Beckmann-Zöller kuvaili unohdetuksi filosofiksiin kuvattua Edith Steinia:

”Hänen elämänsä on monen katolilaisen mielestä vaikeasti ymmärrettävä, koska hän oli filosofi. Monet filosofit taas pitävät hänen kirjoituksiaan epäilyttävinä, koska hänestä tuli katolilainen. Mutta juuri nämä rajojen ylitykset tekevät tästä pyhimyksestä kiinnostavan nykyisenä postmodernismin aikakautena.”

Ennakkoluulot seurasivat syntyperältään saksanjuutalaisen Steinin elämää jo hänen elinaikanaan. Uskonnollinen tausta ja sukupuoli estivät Steinia etenemästä akateemisella uralla. Hän päätyi lopulta opettajaksi mutta joutui luopumaan virasta 1933 Hitlerin valtaan tuloa jälkeen. Tie johdatti karmeliittasisarten luostariin, jossa hän ehti olla yhdeksän vuoden ajan sääntökuntalainen.

Stein luopui lapsuuden uskostaan teini-ikänsä aikana ja otti kasteen kristityksi 30-vuotiaana. Opiskeluajankohdalla hänellä oli ateistinen vaihe. Stein ei pitänyt itseään teologina, mutta varsinkin hänen myöhemmät teoksensa sijoittuvat filosofian ja teologian rajamaastoon. Fenomenologinen menetelmä ja filosofiset kysymykset tiedosta, olemisesta, ajasta ja ihmisen psyykestä kulkevat myöhemmissäkin tuotannossa mukana. Näkökulma on tosin laajentunut niin kuin Beckmann-Zöller muotoilee: transsendenttia ei ole kategorisesti suljettu pois. Steinia ei pelkästään ole unohdettu ennakkoluulojen vuoksi, vaan niiden vuoksi osa hänen tuotannostaan on ollut tiedeyhteisölle vaikeasti saatavilla. Seminaarissa avattiin ”Edith Steinin kootut teokset (*Edith Stein Gesamtausgabe*)” -kiertueäyttely. Kirjasarjaa on julkaistu

vuodesta 2000, ja se koostuu tällä hetkellä 27 kirjasta. Kokoelma on merkinnyt käännekohtaa Edith Steinin vastaanotolle filosofina, toteaa Beckmann-Zöller.

Empatia paljastaa piiloutuneen

Empatian tutkimuksen kasvu on nostanut myös Steinin fenomenologisen analyysin nykykeskusteluun, kommentoi yliopistotutkija Erika Ruonakoski. Ruonakoski itse on väitellyt eläimiin kohdistuvasta empatiasta ja tutkinut sen jälkeen empatian ilmiötä lukukokemuksessa. Fenomenologiassa empatia on kaiken vuorovaikutuksellisen ymmärtämisen perusta. Se on keino saada tietoa toisista ihmisistä mutta myös oman persoonan rakenteesta. Stein rajaa oman tutkimuksensa koskemaan empatiaa vieraiden subjektien elämysten kokemisena. Muuten näkymättömäksi jäänyt toisen tietoisuus paljastuu empatian avulla. Steinin kiinnostus empatiaa kohtaan heräsi fenomenologisen liikkeen perustajan Edmund Husserlin (1859–1938) luennolla. Husserl myös ohjasi myöhemmin Steinin väitöskirjan. Vaikutus ei kuitenkaan ollut vain yksipuolista: Stein työskenteli Husserlin assistenttina ja toimitti hänen käsikirjoituksiaan opiskeluaikoinaan.

Ruonakoski johdatti empatian ongelman äärelle kysyen: minkälainen kokemus empatia on? Tutkittaessa empatian olemusta on empatia ensin erotettava ulkoisesta havainnoinnista. Empatia ei ole palautettavissa pelkkiin aistihavaintoihin. Empatia on erityislaatuinen autonominen kokemus. Toisin kuin alkuperäinen kokemus omista tunteista, Steinin määritelmien mukaan empatia on ei-alkuperäistä kokemista. Toisen kokemus ohjaa omaa kokemusta. Stein ei keskity pelkästään empatian kokemuksen emotionaaliseen puoleen vaan empatian perusta on ennemminkin kehollisuudessa. Maailmassa keho on nollapiste, josta kaikki havainnot

”Kivun voi kokea empaattisesti, kun neula lävistää nahan, oli kyseessä tassu tai käsi.”

suuntautuvat. Kehon ulkopuolelle ei ole pääsyä eikä sitä voi sulkea omasta tietoisuudesta. Ruonakoski lisää, että toisen kehossa on jotain, joka kutsuu kokemaan sen. Toisen kehoa kuvastaa samankaltaisuus, kun taas empaattisia aistimuksia niiden vieraus. Havaitsevalle subjektille muiden kehot ilmenevät ”ikään kuin” sen pareina. Empaattiset aistimukset puolestaan koetaan ”ikään kuin” aistimuksina.

Samankaltaisuutta ja rajojen tekemistä

Kenestä voimme saada tietoa empatian avulla? Samankaltaisuus objektin kanssa määrittää empatian kokemusta kehollisuuden välityksellä. Kehollisuus auttaa eläytymään erilaisiin ruumiisiin aistien avulla. Oman kehonsa voi esimerkiksi kokea eri tavoin ruumiillisesti erilaisten fysiologisten seikkojen takia, mutta ruumis ei määrää sukupuolen kehollista luonnetta, jonka omaksumme muun muassa eleinä, liikkeinä, tapoina ja tietynlaisena pukeutumisena.¹ Empatian alaa määrittää kehon tyyppi, ja se, kuinka lähellä se on omaamme. Mitä kauemmas liikumme ihmisen kehosta, sitä tyhjemmäksi empatian kokemus jää. Myös liikkeen muoto rajaa empatian kokemusta. Mitä mekaanisemmaksi liike muuttuu, sitä mahdollisempaa empatian kokeminen on. Mekaaninen liike on koneen kaltaista ulkoa aiheutettua liikettä, kuten auton liike. Elävä keho puolestaan on jatkuvassa spontaanissa liikkeessä. ”Kuitenkin lapset eläytyvät leikkiessään esimerkiksi lentokoneen mekaaniseen liikkeeseen. Lapsi ei imitoi tällöin lentokapteenin vaan koneen liikettä. Ihmiset eläytyvät myös robottikäden liikkeeseen. [...] Vain liikkeen muoto ei riitä, sillä pitää olla myös päämäärä”, kritisoi Ruonakoski.

Vaikka Stein rajaa empatian kohteeksi vieraan tietoisuuden, pohtii hän myös ihmistietoisuuden ulkopuolisia empatian ulottuvuuksia. Kehon tyyppin rajat eivät ole yhtenevät empatian rajojen kanssa. Eläimet ovat kauempana ihmisen kehon tyyppistä, mutta Stein katsoi empatian kokemuksen kohdistuvan myös eläimiin. Kivun voi kokea empaattisesti, kun neula lävistää nahan, oli kyseessä tassu tai käsi. Kasveista puolestaan tavoitetaan

niiden elinvoima, eli virkeys ja nuutuneisuus, sekä kasvin yleispiirteitä kuten kasvu ja kehitys. Kasveilla ei kuitenkaan ole valveilla olevaa minuutta tai suuntautumisen nollapistettä, mutta niiden liikettä ei voida nähdä mekaanisena. Niiden liikkeellä voidaan nähdä kontekstista päätelty päämäärä. Kasvit kurottautuvat ja suuntautuvat kohti valoa. Ruonakoski pohti lopuksi esitelmässään, voisivatko kasvit ilmentää samassa mielessä tietoisuutta kuin ihminen, ja mitä lopulta on kokemuksellinen tietoisuus ja miten pitkälle se ulottuu. Tiedostavatko esimerkiksi verisolut omaa elimistönsuojaustehtävänsä?

Omana aikanaan Edith Stein vetosi kirjeitse paavi Pius XI:nteen kirkon velvollisuudesta puuttua juutalaisvainoihin ja lopettaa vaikeneminen. Kirjettä sivuten Antti Nylén, Elina Merenmies ja Jukka Laajarinne pohtivat loppupaneelissa kirkon roolia nyt, keskellä pakolaiskriisiä. ”Miksi kirkolta ei vaadita rasismien kieltoa?” pohti Nylén. Paavi Franciscus on esimerkiksi painottanut uskontodialogin ja solidaarisuuden tärkeyttä kannanotoissaan ja sanonut: ”Suljetut perheet, suljetut ryhmät, suljetut seurakunnat ja suljetut valtiot ovat lähtöisin meistä. Niillä ei ole mitään tekemistä Jumalan kanssa.” Suomessakin osa kirkon päämiehistä on ottanut tuomitsevasti kantaa rasismiin ja vihapuheisiin. Merenmies nosti keskusteluun myös ekumeenisen vastuuviikon, jonka teema on tänä vuonna ”Turvassa?”. Vastuuvii-kolla pakolais- ja maahanmuuttajataustaiset saavat oman äänen ja lisäävät tietoisuutta kokemastaan kertomalla tarinansa. Vain kohtaamalla toisia opimme tuntemaan ja kehittämään persoonaamme empatian kaksisuuntaisen luonteen mukaisesti. Edithille ja hänen siskolleen Rosa Steinille turvapaikka myönnettiin liian myöhään. Siskokset surmattiin keskitysleirillä tasan kuukausi ennen kuin Sveitsin Amsterdamin konsulaatti myönsi heille viisumit 9.9.1942. Kuolemansa jälkeen Edith Stein julistettiin Euroopan suojeluspyhimykseksi vuonna 1999.

Viitteet & Kirjallisuus

- 1 Jaana Parviainen, *Meduusan liike. Mobiiliajan tiedonmuodostuksen filosofiaa*. Gaudeamus, Helsinki 2006, 71.